

УПЕРЕДЖЕНІСТЬ І НЕТЕРПИМІСТЬ У ДИЛОГІЇ ПРО БЕНА ДОРІС ЛЕССІНГ

Стаття зосереджує увагу на творчості сучасної англійської письменниці Доріс Лессінг. Розбираються романи, в яких авторка трактує нагальні проблеми сучасного суспільства: крах імперій та ідеалізму; загроза війни та расової і релігійної ненависті; міські нещастя та руйнування екології; ставлення під сумнів феміністським рухом структур влади та розподілу жіночих і чоловічих ролей. Розглядаються та аналізуються стилістично дискурси романів «П'ята дитина» та «Бен. У світі», в яких висвічується зло упередженості та нетерпимості, що зумовлює відчуженість людей, які не вписуються у загальноприйнятні соціальні структури та взаємовідношення.

Ключові слова: відчуженість, гендерні ролі, маргінальні люди, нетерпимість, упередженість.

В статье освещается творчество современной английской писательницы Дорис Лессинг. Рассматриваются романы, в которых разрабатываются острые проблемы современности: падение империй и крушение идеалов; угроза войны и расовая/религиозная ненависть; бедствия/катастрофы городской жизни и окружающей среды; феминистские вызовы власти и распределению мужских и женских ролей в патриархальных структурах общества. Обсуждаются и интерпретируются дискурсы диалоги «Пятый ребёнок» и «Бен в миру», акцентирующие пагубные последствия предубеждения и нетерпимости, приводящие к отчуждению людей, не вписывающихся в общепринятые нормы поведения и взаимоотношений.

Ключевые слова: отчуждение, гендерные роли, маргинальные люди, нетерпимость, предубеждение.

The article focuses upon creative work of the contemporary English novelist Doris Lessing. Under review are her novels that tackle urgent concerns of modern society: the collapse of empires and idealism; the threat of war and racial/religious hatred; urban disaster and environmental ruin; the feminist questioning of power and gender roles in patriarchal systems. The paper discusses and stylistically analyses the discourses in the novels *The Fifth Child* and *Ben. In the World* that highlight the evils of prejudice and intolerance that cause alienation of people who do not fit in society's conventional/accepted structuring.

Key words: alienation, gender roles, marginalized people, intolerance, prejudice.

Доріс Лессінг (1919 р.н.) – знана сучасна письменниця Великобританії. Її творчі досягнення увінчані Нобелівською премією 2007 року та багатьма іншими престижними нагородами. Бібліографія її опублікованих творів включає понад 50 найменувань, серед них 27 романів, 10 збірників оповідань і 10 книг документальної прози.

Вражаючими є широкий діапазон проблематики творів письменниці, їх психологічна глибина та оригінальність розкриття суті зображених реальних історико-політичних подій ХХ-ХХІ століть, суперечливих гендерних і расових питань, проблем науки, культури, релігії, суфізму, космічних досліджень, історії походження людини та всесвіту.

Прикладами високих художніх досягнень письменниці частіше за інші називають: роман «Трава співає»/«*The Grass is Singing*» (1950) про трагічне захоплення білої жінки своїм чорношкірим слугою; роман «Золотий блокнот»/«*The Golden Notebook*» (1962), що сприймається як квінтесенція феміністської ідеології; заключну книгу пенталогії про Марту

Квест «Діти насильства»/«*The Children of Violence*» (1952-1969) під назвою «Місто з чотирма брамами»/«*The Four-Gated City*» (1969), героїня якої студіювала марксизм, займала радикальну політичну позицію та зазнала розчарування; другу та третю книги науково-фантастичної пенталогії «*Canopus in Argos*» (1979-1983) – «Шлюби між зонами три, чотири та п'ять»/«*The Marriages Between Zones Three, Four and Five*». Book 2 (1980) та «Експерименти планети Сиріус»/«*The Sirian Experiments*». Book 3 (1981). На основі другої та четвертої книги «Особистість представника планети вісім»/«*The Making of the Representative for Planet 8*» (1982) названої вище пенталогії композитором Філіпом Глассом були створені дві опери, лібрето яких написала Д. Лессінг.

Дитинство та молодість Д. Лессінг проминули в колоніальній південній Родезії, сучасній Зімбабве. Через це теми колоніальної та расової політики займають провідне місце в її творчості, починаючи з першого роману «Трава співає»/«*The Grass is Singing*» (1950), якій приніс авторці визнання. Для багатьох

читачів цей роман залишається кращим твором письменниці.

Всесвітню відомість Д. Лессінг приніс роман «Золотий блокнот» – про талановиту ідейну соціалістку письменницю Ганну Вулф (Anna Wulf). Ганна тяжко переживає розчарування в марксизмі, покидає комуністичну партію, розлучається з коханим чоловіком-однопартійцем, зневіряється у своєму покликанні письменниці. Ностальгія, двоїстість політики, трагедія любові, побутова драма негативно впливають на свідомість амбітної молодої жінки. Ганна впадає в депресію, її світосприйняття стає осколковим. Як творча жінка-письменниця, вона намагається вийти з депресії через щоденникові записи про різні сторони свого життя в чотирьох блокнотах, які мають обгортки різного кольору – чорного, червоного, жовтого та блакитного, висновки з яких фіксуються в блокноті з золотою обгорткою. Такою активною монтажною композицією роману Д. Лессінг відступає від принципів критичного реалізму і відмовляється від образу всевладного автора-знавця. Вона залучає модерністські прийоми фрагментації, монтажу та техніки потоку свідомості, а також категорію інтертекстуальності та деконструктивну гру постмодернізму. Перераховані формальні художньо-естетичні ознаки поезики модерністського та постмодерністського романів підпорядковані цілеспрямованому авторському наміру наблизитися до правдоподібного сьогоденного розкриття впливу різнобічних соціально-політичних та життєвих факторів на свідомість, уявлення, особисте, професійне та громадське життя сучасної жінки-творця, що є яскравою особистістю.

Інноваційний роман Д. Лессінг «Золотий блокнот» сприймається деякими літературознавцями як найважливіший художній твір, надрукований в Англії після другої світової війни [3, с. 169]. А для багатьох англійських прихильників феміністського руху цей роман став ідеологічним художнім маніфестом.

Просторово-часовий хронотоп і тематика роману «Золотий блокнот», як і пенталогії «Діти насильства», тісно поєднані з епохальними світовими подіями другої половини ХХ століття. Вони дають літературно-художні описи колоніальних і постколоніальних реалій Африки, Великої Британії, Європи та світу з їх відбитками і наслідками для суспільного та приватного життя тогочасних і наступних поколінь підданих Британської імперії, розпад якої почався у 1957 році в Африці (Гана) і був завершений у 1997 році поверненням Гонконгу Китаю [2, с. 72]. Висвітлюючи драматичних подій і конфліктів епохи розпаду британського колоніалізму, переконана гуманістка Д. Лессінг послідовно захищає слабких, пригноблених, бунтівників і революціонерів. Своє творче кредо письменниця висловила в есе «Малий особистий голос»/«The Small Personal Voice» (1957) такими словами: «Відповідальний митець повинен бути архітектором душі, гуманістом, що працює над підсилюванням добра проти зла»/«The responsible artist should be an ‘architect of the soul’, a humanist working to strengthen good against evil» [4, с. 7].

У 1970-1990 роках уяву та розум письменниці займає діалектика пересікання суспільного життя і колективної свідомості з приватним життям та індивідуальними свідомостями, а також проблема наслідків

зіткнення загальноприйнятих суспільних норм взаємовідносин людей з проявами всіляких відхилень від них. Доріс Лессінг креативно використовує модерністські та постмодерністські форми нарації, дескрипції та коментування для відтворення розпаду сучасної цивілізації та людського розуму на різноманітні, багатопланові, у деяких випадках суперечливі, протизаконні, агресивні або аномальні вияви. З’являються експериментальні психологічні романи авторки, що зосереджені на внутрішньому світі людини, протиставленому зовнішньому середовищу, конфліктує з оточенням, страждаючому від нього. Вийшли друком і увінчалися успіхом такі твори, як: «Короткий виклад про сходження в пекло»/«Briefing for a Descent into Hell» (1971), «Літо перед смерком»/«The Summer Before the Dark» (1973), «Мемуари тієї, що вижила»/«Memoirs of a Survivor» (1974), «Добрий терорист»/«The Good Terrorist» (1983), «П’ята дитина»/«The Fifth Child» (1988) і його продовження «Бен. У Світі»/«Ben, in the World» (2000).

Необхідно зазначити, що діалогія про Бена, ненормальну дитину, яка народилась у 1974 році в англійського подружжя з вищого середнього класу, що вірили в багатодітну родину як запоруку щастя та гідного життя, відрізняється від попередніх творів письменниці. Ці два захоплюючі короткі романи привабливі для широкого кола читачів – дорослих і підлітків, деякі з яких, на диво письменниці, ототожнюють себе з Беном. Романи «П’ята дитина» та «Бен. У світі» притаманні досить майстерно розроблені сюжети, достовірно виписані соціальні обставини подій і типові портрети основних діючих осіб, лаконічна, виразна мова наративу від третьої особи, збагачена умовними образними висловами в прямій мові персонажів.

Термін «умовна образність» позначає використання традиційних міфічних, легендарних і казкових фольклорних образів для досягнення виразного характеризування та оцінювання. Сучасна художня література послуговується умовною образністю як засобом яскравого визначення відчуження людини або для виявлення непримиренних суперечностей у суспільстві [1, с. 458]. Наявність умовної образності у висловлюваннях персонажів діалогії про Бена контрастує з об’єктивними, нейтральними, предметно-логічними значеннями використовуваної лексики в авторському наративі від третьої особи. В результаті контрапунктного поєднання об’єктивного авторського наративу з суб’єктивним дискурсом персонажів читачі сприймають першу книгу діалогії як злиття реалістичного соціального роману з сенсаційним романом жахів – трилером, а його продовження як реалістичний соціальний роман з елементами авантюрно-пригодницького роману.

Діалогія про Бена починається заперечуванням людяності новонародженої п’ятої дитини подружжя Гарріет і Девіда Ловатів (Harriet and David Lovatt) самими батьками, їх родичами та близьким оточенням. Тяжка вагітність, потворна зовнішність і аномальний розвиток хлопчика принесли великі фізичні та психічні страждання матері, якій довелося пізніше взяти на себе всю відповідальність за його виживання. Перипетії та митарства, пов’язані з доглядом за Беном та його вихованням, викладені в романі «П’ята дитина» з

точки зору Гарріет, матері, що зазнає глибоких переживань, пов'язаних із крахом усіх надій на щасливе родинне життя та благополуччя її дітей. Домінуюча точка зору Гарріет у нараці роману відбиває звичайний погляд жінки-матері на світ у термінах узагальнених переконань, сподівань, забобонів і стереотипів традиційного, ієрархічного класового суспільства та його основного інституту – патріархальної родини, центром якої є батько.

П'ята вагітність була небажаною несподіванкою для сім'ї Ловатів. Вони почали відчувати осуд оточуючих і свою залежність від фінансової допомоги батька Девіда та матері Гарріет, що вела їх багатодітний дім і до краю втомлювалась. Болісний стан змушував вагітну Гарріет приймати седативні таблетки: «які вона підхльостувала не чіпати її, а дістатися до дитини, зародка, істоти, з якою вони зчепилися в боротьбі за виживання...» (тут і далі переклад українською мій. – Л. С.)/«*she was willing them to leave her alone and reach the baby, the foetus – this creature with whom she was locked in a struggle to survive*» ... [6, с. 42].

Коли дитина народилась, сімейний лікар констатував: «Справжній маленький борець. Він вийшов із боротьби з усім світом»/«*Dr. Brett said: 'A real little wrestler. He came out fighting the whole world*» [6, с. 48]. Матері здалося, що новонароджений зовсім не походив на людину, коли його очі відкрились і він прямо подивився в її обличчя: «Це були зосередженні зеленувато-жовті очі, як шматки мильного каменю... бідне звірятко, його мати відчуває таку сильну неприязнь до нього...»/«*They were focused greeny-yellow eyes, like lumps of soap-stone... poor little beast, his mother disliking him so much...*» [6, с. 48]. Подумки жаліючи його, вголос Гарріет промовила нервово, з натужним сміхом: «Він схожий на троля або гобліна, або на щось таке»/«*He's like a troll or a goblin or something*» [6, с. 49].

Потворний Бен дуже відрізнявся від четвертої дитини, «маленького Поля, якого так любила мати, його усміхнене м'яке личко з блакитними оченятами, схожими на проліски, м'якенькими кінцівками. Справжня дитина, справжнє дитятко»/«*She loved the look of baby Paul, the comical soft little face, with soft blue eyes – like bluebells, she thought – and his soft little limbs... A real baby, a real little child...*» [6, с. 50]. Так почалося протиставлення і відчуження виродка Бена (Ben – an alien) улюбленим дітям – Люку, Хелен, Джейн і Полло, зразково-нормальним дітям. На жаль, ставлення до Бена було необ'єктивним і упередженим, дарма що спочатку різниця у поведженні батьків з дитиною була невідчутна.

Подружжя Ловатів вважало себе прогресивними освіченими людьми. Вони відповідально ставилися до обов'язків батьківства. Непривабливого хлопчика оточили піклуванням і належним доглядом, але з ним була тільки морока. Приголомшені неприродною агресивністю Бена, його неприступністю, постійним ревінням і розлюченістю, батьки почали сприймати його існування як несправедливе покарання долі. Матері Бен здавався загадковим створінням: «Що він таке? Неандертальська дитина?»/«*What is he? Neanderthal baby?*» [6, с. 53], а згодом: «Бідний Бен, милий Бен. Йому чотири місяці. Він як роздратований, ворожий

маленький троль»/«*Poor Ben, dear Ben... Four months old. It was like an angry hostile little troll*» [6, с. 56].

Під впливом осудливих поглядів і переляканих відгуків родичів і знайомих, мати стала почувати себе злочинницею, особливо коли чула умовні образні висловлювання на зразок: «Мене дрож проймає від цього Бена. Він неначе гоблін, або гном, чи щось таке»/«*That Ben gives me the creeps. He's like a goblin or a dwarf or something*» [6, с. 56], або «Він, мабуть, підкинута ельфами дитя»/«*He must be a changeling*» [6, с. 59].

В авторській нараці немає згадування про аномалії при характеристиці Бена в об'єктивній формі. Відсутні будь-які пояснення, що саме було ненормальним у його розвитку. Художній образ Бена змальовується лише через суб'єктивне сприйняття персонажів, як він відбивається в їхній свідомості та оформлюється в умовних образних висловах. Завдяки цілеспрямованому використанню цього специфічного стилістичного прийому створюється ефект деформації реальності, з'являються містичні, ірраціональні мотиви, загадкові натяки на звірячу, страшенно дику вдачу дитини-недолюдка. Психологічний тиск, настирливе акцентування ненормальності Бена оточуючим людським середовищем виявилось сильнішим за гуманність і батьківські почуття Гарріет і Девіда, підштовхнуло їх до злочину проти трьохлітнього сина. Батьки визнали, що Бен був соціальним маргіналом, шоком, чудовиськом, яке викликало жах, не дозволяло старшим дітям почувати себе в безпеці, зруйнувало їхнє безхмарне дитинство, було ганьбою для всієї родини.

Рішення відлучити Бена від сім'ї було прийняте батьками під тиском матері та вітчима Девіда, оксфордського академіка. Вони «з типовою для вищого класу жорстокістю»/«*typical upper-class ruthlessness*» наполягали на тому, що Бена треба здати в приватний психоневрологічний заклад: «*But one thing is obvious: if something isn't done, then it's going to be catastrophic*» [6, с. 72-73].

Аргументи вітчима та матері зміцнили потайну відчуженість Девіда від Бена. Під їхнім впливом батько зрозумів, що не зможе терпіти надалі протиприродність у своїй родині. «Бен здавався йому як ніколи схожим на гнома»/«*He seemed more than ever like a gnome*» [6, с. 73]. Девід прийняв рішення і заходився шукати відповідний медичний заклад. Дилема «Він або ми»/«*It's either him or us*» додавала йому рішучості протистояти закликанням Гарріет не випроваджувати Бена: «Він маленька дитина. Він наша дитина». – «Ні. Він, безумовно, не моя дитина»/«*He is a little child, he's our child!*» – «*No, he is not. Well, he certainly isn't mine*» [6, с. 74].

Коли санітарний фургон відвозив Бена, Девід повторював: «Ми повинні це зробити, Гарріет. Ми повинні». Вона ридала від шоку, з полегшенням, із вдячності за те, що він взяв на себе відповідальність»/«*We have to do it, Harriet. We have to. She was weeping with the shock of it, and with relief and with gratitude to him who was taking all the responsibility*» [6, с. 76]. Чотирьох старших дітей Ловатів випровадження з дому Бена навчило розподіляти людей на своїх і чужих. Фрагмент розмови дітей з батьками ілюструє цей висновок: «Джейн спитала пронизливо: «Ви збираєтесь нас теж відправити?» – «Ні, звичайно ж, ні», – сказав

Девід різко. Люк пояснив: «Вони відправили Бена тому, що він дійсно до нас не належить» / «Jane asked shrilly, «Are you going to send us away, too?.. her large blue eyes were fixed in terror on her mother's face. «No, of course we aren't» said David, sounding curt. Luke explained, «They are sending Ben away because he isn't really one of us» [6, с. 76].

Через декілька днів після цієї драматичної події відбулася подорож Гарріет до медичного закладу, «куди люди здають своїх дітей, щоб збутися їх, і куди потім вони ніколи не приїдять», як засвідчив там молодий санітар: «When people dump their kids here, they don't come and see them after» [6, с. 80]. Приїзд Гарріет був великою несподіванкою для медичної обслуги, тому їй вдалося розшукати майже до смерті закатованого, непритомного Бена та привезти його додому. Розкажана у скоєному, мати врятувала життя некерованій дитині, але цим вчинком вона «нанесла смертельну рану родині»/«she had dealt the family a mortal wound when she rescued Ben» [6, с. 93]. Батько родини Девід більше не прилучався до виховання сина. Він цілком відмовився від відповідальності за нього. Гарріет довелося діяти власними силами, щоб прищепити Бену елементарні соціальні навички, спробувати домогтися офіційного підтвердження його ненормальності педіатром, психіатром, директорами початкової та середньої шкіл, які не бажали звертати увагу на проблему діагностування Бена з огляду на можливі ускладнення в їх роботі.

Шкільні роки Бена проминули безрезультатно. Він нічому не навчився, виявився неспроможним до інтелектуальних зусиль. Його пропуски уроків ігнорувалися вчителю та адміністрацією. Бен приятелював з безпритульними підлітками, брав участь у нападках на місцеві крамниці, у бійках ворогуючих підліткових зграй, у лондонських молодіжних мітингах і акціях протесту, що охопили Англію в 1980-х роках. Коли хлопцю минуло п'ятнадцять років, Бен залишив сімейний дім назавжди, як те й передчувала занепокоєна мати

Гарріет. Таким чином, подружжя Ловатів зазнало невдачі в амбітних намірах виховати багатьох дітей гідними людьми. П'ята дитина стала каменем спотикання. Батьки не знайшли підтримки родини, медицини, школи – головних інститутів сучасного суспільства, щоб спільними зусиллями допомогти Бену адаптуватися до складних вимог традиційної цивілізації.

Подальша доля Бена змальована в продовженні діалогії під заголовком «Бен. У світі». У цьому романі Доріс Лессінг використовує літературний прийом подвійного переосмислення художнього образу головного персонажа. В авторську нарацію від третьої особи включена точка зору протагоніста у формі внутрішньої невластивої мови, яка висвітлює душевний стан Бена, зосереджує увагу на його безпосередніх реакціях на події, що є актуальними для нього. В результаті, замість сформованого в першій частині діалогії образу огидного, розлюченого створіння з темними звіриними інстинктами та емоціями, перед читачем розкривається внутрішній світ вісімнадцятирічного юнака, що зовні виглядає на тридцять п'ять-сорок років. Цей стилістичний прийом невластивої мови показує емоційний і психологічний стан протагоніста. Завдяки йому письменниця вдало, з великою художньою силою передає відчуття знедоленості Бена, його відчуженість, розгубленість, нагальну потребу порозумітися з собою подібними, бути визнаним за свого у жорстокому, часто підступному світі, де поширені обдурювання, ворожість і нетерпимість до не схожих на себе людських створінь. Відчайдушне жадання належати до людської спільноти підштовхнуло Бена в Андах Бразилії стрибнути у провалля під скелею з малюнками постатей первісних людей, схожих на нього. Останнє речення діалогії промовила, плачучи, Тереза, бразильська дівчина-опікунка покійного Бена: «Я знаю, ми задоволені, що він помер і нам більше не треба думати про нього»/«Yes», said Teresa. And added, «And I know we are pleased that he is dead and we don't have to think about him» [5, с. 178].

ЛІТЕРАТУРА

1. Литературный энциклопедический словарь / [под общей ред. В. М. Кожевникова, В. А. Николаева]. – М. : Сов. энцикл., 1987. – 752 с.
2. Oxford Guide to British and American Culture for Learners of English / [ed. Jonathan Crowther]. – Oxford University Press, 2000. – 600 p.
3. Green M. The English Novel in the Twentieth Century. The Doom of the English Empire / Martin Green. – London. Melbourne and Henley : Routledge and Kegan Paul, 1984. – P. 169–202.
4. Lessing D. The Small Personal Voice : Essays, Reviews and Interviews / Doris Lessing ; [ed. Schlueter]. – N.Y. : Knopf, 1974. – P. 3–10.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

5. Lessing D. Ben, in the World / Doris Lessing. – London : Flamingo, 2001. – 178 p.
6. Lessing D. The Fifth Child / Doris Lessing. – New York : Vintage Books, 1989. – 133 p.